

SHAKESPEARE'İN VENEDİK TACİRİ OYUNU VE LATİN KOMEDİSİ

Doç. Dr. Engin ÜZMEN

Shakespeare'in bütün oyunlarının kaynakları, bu kaynakların çeşitli yönlen ve sonuçlarıyla ve yazarın kendisine has amaçlarını gerçekleştirmek için yapmağı gerekli bulduğu değiştirmelerle birlikte o kadar etraflı bir şekilde incelenmiştir ki bu sahada yeni bir araştırma gereksiz görülebilirdi. Fakat kaynak araştırmasının pek çok çeşitli ve hemen göze çarpmıyan faydaları ve kullanılış yerleri vardır. Kaynakların araştırılması oyundaki bazı zorlukların anlaşılmasını kolay bir hale getirebilir ve belki oyunu ele aliş tarzımızda bir değişiklik meydana getirmek suretiyle bir eleştirme problemini çözmeye yolunu bize gösterir. Orijinal olduğunu hiç bir zaman iddia etmediğimiz bu düşünce P. H. Davison'un *Volpone* oyunu üzerindeki bir incelemesinde gayet iyi bir şekilde belirtilmektedir.¹ Bu incelemede yazar *Volpone'deki* vak'a ya da şahışların modellerini Yunan Eski Komedisinde bulmağa çalışmaz (zaten böyle bir çaba söz konusu olamazdı) fakat oyunda bulunup da Elizabeth komedisinde raslanılması normal olmıyan hususların bahsi geçen Yunan komedisinin dolaylı etkileri olduğunu göstermeğe gayret eder. Bir oyunu bu açıdan ele alişın *Venedik Taciri* için de yararlı olduğu inancındayız. Shakespeare bu oyunun vak'asını ve şahışlarını Lâtin komedisinden almamıştır; bunlar Orta Çağlara ait halk hikâyelerinde gelir, fakat bu Orta Çağ kaynakları *Venedik Taciri*'ndeki en önemli problemi, yani Shakespeare'in Shylock'a olan tutumunu aydınlatmaz. Bizce bu tutum en iyi şekilde Lâtin komedisinin bazı özelliklerinin ışığı altında açığa çıkar. Zaten Rönesans komedisinin etkilenmiş olduğu en önemli kaynak Lâtin komedisidir.

Venedik Taciri ve özellikle Shylock üzerinde çok sayıda bilgin ve eleştirmeci tarafından yapılan çeşitli araştırmalar sadece bu oyunun tefsirine karşı duyulan ilginin daima artarak devam ettiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda her zamankinden daha da fazla olmak üzere, adeta gerçek bir insanmkinden büyük buutlara sahip olan Shylock'un karakterindeki karmaşıklığı daha iyi değerlendirme fırsatını da verir. Shylock ve onun düşmanı olan genç Hristiyanlar üzerinde son zamanlarda verilen en tarafsız hüküm Shylock'un, en geniş anlamıyla "iyi yaşama" fikrinin aleyhinde olduğu ve oyundaki en önemli iki mefhumu, yani sevgiyi ve parayı birleş-

¹ "Volpone and the Old Comedy", *Modern Language Quarterly*, Vol. 24, No. 2, June 1963, pp. 51-7.

tiremediğidir.² Bu yüzden, onu alt eden genç, sevgi dolu, cömert ve zamanın modasını temsil eden diğer şahıslarla karşılaştırıldığı zaman komedinin atmosferine ve çerçevesine uymıyan bir unsur olarak görülür.³ O bir Yahudi ya da yabancı olduğu için değil fakat komedinin gerekliliklerine uyamadığı için yenilmeğe mahkûmdur.⁴

Doğrudan doğruya Shylock'u ele almadan önce *Venedik Taciri* ile Lâtin komedileri arasındaki benzerlik ve ilişkileri belirtmek ve tesbit etmek gerekir. Yalnız daha önce şu iki fikir hemen zikredilmelidir: Birincisi, Lâtin komedilerinde ve *Venedik Taciri*'ndeki durum ve şahısların bütünüyle aynı olmalarını beklememek lâzımdır; çünkü aradaki yüzyıllar boyunca hem toplumda hem de toplumun etkilediği dramda çok büyük değişmeler meydana gelmiş bulunuyordu. İkincisi, Shakespeare'in Lâtin komedisi tarafından ne şekilde etkilenmiş olduğunu göstermeğe çalışmak gereksizdir, çünkü araştırmanın amacı bu değildir ve zaten, belki Ben Jonson müstesna, Shakespeare'in ya da herhangi bir Elizabeth dram yazarının klâsik etkileri ne şekilde almış olduğunu tespit etmek hemen hemen imkânsızdır. Shakespeare Lâtin komedilerini orijinallerinden ya da İngilizceye veya başka bir modern dile yapılmış tercümelerinden okumuş ve belki bugün elde bulunmayan tercümelemleri kullanmış olabilir. Yahut da Shakespeare doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde Lâtin komedilerinden yararlanmış olan İngiliz ya da Avrupa sahne oyunlarından etkilenmiş olabilir. Bizim için önemli nokta, İngiliz Rönesans komedisinin onu bugün bulduğumuz şekle gelmesinde Lâtin komedilerinin çok büyük bir rol oynamış olduğudur.

Lâtin komedileri ve *Venedik Taciri* arasındaki benzerlik ve ilişkilerin birkaç grup içinde incelenmesi en iyi yol olacaktır. Bunun için önce dram tekniğiyle ilişkisi nisbeten daha büyük olan arka plân ve sahne özellikleri gibi noktalar üzerinde durulacak, sonra temalar ele alınacak ve tipler ve şahıslarla incelemeğe devam edilecek ve Shylock'un kaynağı ve özellikleri araştırmanın ağırlık noktasını teşkil edecektir.⁵

I. ARKA PLÂN

Lâtin komedileri bazı Yunan Yeni Komedi oyunlarının tercümeleri ve adapteleri olduğundan çok defa arka plân olarak denizi alırlar. Atina'nın yakınındaki denizden bazan ihtiyar efendi bazan da genç efendiler seyahat ya da ticaret amacıyla hareket ederler. Meselâ Plautus'un *Mercator* adlı oyununun ilk sahnesinde, ihtiyar Demipho'nun gençliğinde deniz ticareti

2 M. V. Doren, "The Merchant of Venice", *Shakespeare*, (New York, 1955), p. 79.

3 Ibid. pp. 83-4.

4 J. R. Brown, *Shakespeare and His Comedies*, (London), p. 73.

5 in this study the references to Latin comedies are from the Loeb Classical Library edition of the works of Plautus and Terence, translated respectively by P. Nixon and J. Sargeant. References to *The Merchant of Venice* are from the New Penguin Shakespeare edition of the play, edited by W. M. Merchant (1967).

sayesinde para kazanmış olduğunu öğreniriz. Şimdi ise genç oğlu Charinus parasını ve zamanını memleketinde israf etmektedir. Bu yüzden Demipho oğluna bir gemi ve eşya alıp ticaret yapması için uzaklara gönderir. Charinus zengin olarak döner. Bunun gibi Bassanio Venedik'te kalır ve hem kendisinin hem de Antonionun parasını israf eder; halbuki Antonio'nun gemileri denizleri dolaşip Antonio için para kazanmaktadır. Bu paranın bir kısmıyla Bassanio gidip Portia'ya evlenme teklif edecek ve bu teşebbüsünde başarı kazanırsa zengin olacaktır. Bassanio bunun için gene bir deniz yolculuğu yapmak zorundadır.

Başka bir örnek vermek gerekirse, Platus'un *Rudens* oyununda esirci Labrax denizde bir kazaya uğramış ve malını mülkünü kaybetmiştir. Denizinin güvenilmez oluşundan yakınır (II.iv.) ki bu bize Antonio'nun gemilerinin kaza haberlerini ve Shylock'un denizdeki tehlikelerden bahseden sözlerini hatırlatır (I.iii.).

II. SAHNE ÖZELLİKLERİ

Rönesans dramındaki bir takım sahne ve oyun kuruluşu ile ilgili özellikler Lâtin komedisinden gelir. Kullanılışı çok yaygın olan bu özelliklerden beş perde düzeni ve sahneye girmek üzere olan bir şahsın o anda sahnede olan bir başkası tarafından haber verilmesi hemen akla gelen iki örnektir. Bu ikincisi için misâl olarak *Venedik Taciri'nden* aşağıdaki yerleri gösterebiliriz: (I.i.57-8), (I.iii.36-7), (II.vi.20), (II.ix.3) ve (V.i.24). Göze daha çabuk çarpan komik özellikler arasında uşağın mevkii ve fonksiyonu zikredilebilir. Lâtin komedilerinde komik unsurun büyük bir kısmı kölelerin kendi aralarında, efendileriyle ya da başkalarıyla konuşmalarından çıkar. *Venedik Taciri'nde* sadece, belli başlı fonksiyonu eğlendirici bir şekilde konuşan Launcelot adlı bir uşak vardır. Ancak Launcelot'un konuşmasını bugün gerektiği kadar komik bulamıyorsak suçu o çağın zevki yüksek olmıyan bazı seyircilerini memnun etme amacıyle Launcelot'u derinlikten mahrum bir soytarı seviyesine indiren yazarda bulabiliriz. (Folio'da konuşma başlarında Launcelot adı yerine "Soytarı" kelimesi vardır). Rönesans komedisinde Lâtin kölesi, saf ya da nükteden ve zeki oluşuna göre cahil veya saraylı soytarı şekline girer. Launcelot *Venedik Taciri'nde* zeki bir kimse gibi görünmek ve konuşmak arzusundadır. Bazan Lâtin komedisinde görülen saf köle yerinde de Launcelot'un babası Gobbo bulunmaktadır. Bu ihtiyar oğlunun şakalarına hedef olur. Launcelot Shylock'a bir hediye götürmekte olan babasına Shylock'un evinin yolunu karmakarışık bir şekilde tarif ederek onu şaşırtır ve bu kadar bir şakayla yetinir. Zaten kor olan basını bulamıyacağı bir evi aramağa göndermeğe niyeti yoktur (II.ii.36—9). Bu durum Terentius'un *Adelphi* adlı oyununda da görülür. Kurnaz köle Syrus, kızgın baba Demea'yı başından savmak için şaşırtıcı bir yol tarafıyla onu bulamıyacağı bir yere gönderir. Gobbo'nun aksine olarak Demea yola çıkar ve tabii eli boş döner (IV.ii., V.i.).

Venedik Taciri'nin son sahnesinin başında Belmont sakinlerine müjde getiren Launcelot'un sahneye garip bir şekilde girdiğine şahit oluruz. Orada bulunmakta olan Lorenzo'yu aramakta olduğu halde onu görmez, duymaz ve tanımazmış gibi davranır. Launcelot'un bu çocukça coşkunu uzun ve ızdırap verici mahkeme sahnesinden ve Lorenzo ile Jessica'nın efsanelerdeki talihsiz sevgililerden söz etmesinden sonra seyircileri tamamen neş'eli ve kaygısız bir ruh hâline sokma niyetine bağlanabilir, oyunun sonundaki o fars unsurları taşıyan "yüzük olayı" için de bir hazırlık olabilir. Fakat amaç ne olursa olsun bu, Lâtin komedilerinde sık sık raslanılan bir durumdur. Bu komedilerde bazen bir köle ya da parazit önünden çekilmeleri için bağıra çağıra sahneye girer ki görünüşe göre "sola", "wo, ha, ho" diye haykıran Launcelot da aynı şeyi yapmaktadır. Buna benzer bir şekilde Plautus'un *Captivi* oyununda parazit Ergasibus yolundaki hayâli şahısları tehdit ederek sahneye girer (IV.ii.). Küçükken kaçırılmış olan oğlunun sağ salim geri geldiği müjdesini vermek için Hegio'yu aramaktadır. Gene de müjdesini vermeden önce orada bulunan Hegio'yu görmemezlikten gelir. Parazit ya da köle bu şekilde hareket ettiği zaman daima iyi bir haber getirmekte olup biraz şaka yapmanın kendisine zarar vermeyeceğini bilir.

III. TEMALAR

A. Aşk

Captivi müstesna bütün Lâtin komedilerinde esas tema aşk olup çok defa bir genç kıızı ya da fahişeyi elde etme amacıyla hazırlanan entrikalar ön plâna geçer. Bu entrika genellikle genç efendi, onun kölesi ve arkadaşlarının, genç efendi tarafından sevilen kadını ele geçirme çabalarından doğar. Genç efendi sevgilisine kavuşmasını sağlayacak paradan her zaman mahrumdur. Delikanlı ya bu parayı ihtiyar babasından bir hileyle almak ya da sevgilisini bir esircinin veya palavracı askerin elinden kurtarmak zorundadır. *Venedik Taciri*'nde de buna benzer bir duruma şahit oluruz. Bassanio evlenmek istediği kıza gidebilmek için gereken paraya sahip değildir. Bu parayı ona arkadaşı borç verir.

Venedik Taciri'nde daha başka aşklar da vardır. Lorenzo ile Jessica birbirleriyle evlenmek istemektedirler. Fakat onların yolundaki engel parayla ilgili değildir. Babasının Yahudi olmayan sevgiliyle evlenmesine izin vermeyeceğini bilen Jessica onunla kaçmak zorundadır. Lâtin komedilerindeki buna benzer durumları daha sonra esirci tipini incelerken gözden geçireceğiz.

Oyunda evlenen diğer bir çift de Gratiano ile Nerissadır. Gratiano bir bakıma Bassanio'nun sırdaşı durumundadır, Nerissa'nın da Portia ile ilişkileri aşağı yukarı aynıdır. Gratiano'nun Nerissa ile ilgilenmesi bize Plautus'un *Truculentus* adlı oyunundaki bir olayı hatırlatır. Burada köle Truculentus, efendisi Strabax'm sevgilisi Phronesium'un hizmetçisi Astaphium'a karşı bir yakınlık hissetmektedir.

B. Para-Tefecilik

Lâtin komedilerinde bulduğumuz dünya, aşkı elde etmek için dahi paranın gerekli olduğu materyalist bir dünyadır. Evlenmelerde de para esastır. Bir delikanlının çeyizi olmayan bir kızla evlenmesi hemen tasavvur edilemeyecek bir şeydir. *Venedik Taciri*'nde Bassanio'nun Portia'yı sevdiğine şüphemiz yoktur fakat hiç bir zaman onun servetini aklından çıkarmaz ve bunu Antonio'ya olan borçlarını ödeyeceği bir vasıta olarak zikreder (I.i.). Ayrıca Portia'nın bulunduğu Belmont'a gidip ona evlenme teklif edebilmesi için de paraya ihtiyacı vardır. Lâtin komedilerinde bir delikanlıya para lâzım olduğu ve bunu arkadaşlarından bulamadığı ya da babasından hile ile alamadığı zaman bir tefeciden almak isteyecektir. Plautus'un *Mostellaria* adlı oyununda Philoloches böyle hareket eder fakat tefeciye borcunu ödeyemeyince başı derde girer. Plutus'un *Epidicus* adlı oyununda Stratippocles faizle bulduğu para karşılığında bir esir kız satın almıştır. Arkadaşı Chaeribulus'tan, tefeciye olan borcunu ödemek için para ister, fakat onun da parası yoktur (I.ii.). Bu örneklerden görüldüğü gibi tefeciden para almak zor bir durumdan kurtulmak için hiç bir zaman iyi bir yol değildir ve bu, *Venedik Taciri*'nin merkez temasıdır.

C. Gençlere Karşı Tutum

Genellikle Lâtin komedisinde ihtiyar babalar oğullarının paralarını ve vakitlerini eğlence uğruna israf etmelerini uygun bulmazlar. Bu babalar hemen daima akli başında kimseler olup genç kuşağı, fayda sağlamayan boş meşguliyetleri yüzünden tenkit ederler. *Venedik Taciri*'nde bu tutumu, maskeli, müzikli gece eğlenceleri ve geçitleri yaptıkları için Hristiyan gençlerini aptal olarak gören Shylock temsil eder. Lâtin komedilerindeki delikanlılar serbest, samimi ve cömert bir tabiata sahip olup bize *Venedik Taciri*'nde Antonio ve Bassanio'nun arkadaşlarını hatırlatırlar.

IV. ŞAHISLAR

A. Aşık Delikanlı, Arkadaşları ve Yardımcıları

Birkaç istisna ile Lâtin komedileri bir delikanlının aşk macerasında karşılaştığı güçlükleri konu alır. Bu aşk bazen gizlidir bazen değildir. Bassanio bu çeşit bir delikanlıya çok bakımdan benzerlik gösterir. Lâtin komedisindeki aşık genellikle fakirdir ve sevgilisine kavuşması için paraya ihtiyacı vardır. Bassanio da öyledir. Lâtin komedisindeki aşkın zihni sadece bir tek amaç üzerinde, yani sevgilisine nasıl kavuşacağı problemi üzerinde toplanmıştır. Bassanio da Antonio'nun hayatı tehlikeye girinceye kadar öyledir. Lâtin komedisinde aşkın karakteri basit bir şekilde çizilmiştir, fert olmaktan ziyade tip özellikleri taşır. Sevgilisi dışında oyunda hiç bir kimseye karşı manevî bir sorumluluk hissetmez; sevgilisine olan vazgeçilmez bağlılığı ise

arzularını tatmin amacından ileri gitmez. Oyunun ilk yarısında Bassanio da böyle hareket eden bir kimsedir. Bassanio burada, Bradbrook'un da söylediği gibi fert olmaktan ziyade tip olarak görünür.⁶

Lâtin komedisinde genç aşğın, güvendiği kurnaz kölesinden başka, aşk macerasında ya da içine düştüğü zor durumda kendisine yardım eden bir arkadaşı vardır. *Venedik Taciri*'nde Antonio sevdiği arkadaşına yardım etme arzusu yüzünden neredeyse hayatını kaybedecek duruma gelir ki Lâtin komedisinde buna benzer bir iki durumla karşılaşırız. *Adelphi*'de Demeanın oğlu Ctesipho bir esircinin elinde bulunan bir kıza aşıktır. Babasına karşı duyduğu korku yüzünden bu hususta hiç bir şey yapamaz. Bunun için kardeşi Aeschinus esircinin evine zorla girer, onu döver ve kardeşine götürmek üzere kızı kaçıtır. Bunu yaparken kendi başını derde sokmuş olur, çünkü sevgilisi onun artık başkasını sevdiğine inanır.

Antonio'nun durumuna daha iyi uyan bir olayı *Captivi* de buluruz. Philocrates ve kölesi Tyndarus bir savaşta esir düşmüşlerdir. Efendisinin serbest kalmasını sağlamak için Tyndarus, karşılaşabileceği tehlikenin ciddiyetine rağmen onunla elbiselerini değiştirip onun yerine geçer. Nitekim efendisi köle sanılarak bırakılır, fakat gerçek anlaşıldığı zaman Tyndarus Hegio tarafından ağır bir cezaya çarptırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bu durumda Hegio, duyduğu hiddet ve elindeki aciz kurbanına istediği cezayı uygulama imkânına sahip olması bakımından Shylock'a çok benzer. Son anda Philocrates sadık kölesini kurtarmak üzere geri gelir. Bu bize Bassanio'nun, henüz evlenmiş olduğu Portia'yı geride bırakarak kendisi için tehlikeye düşmüş olan arkadaşı Antonio'nun yardımına koşmasını hatırlatır. Bu durumda Antonio, uğruna hayatını kaybetmek üzere olduğu arkadaşına veda eder. Artık akıbetine razı olmuştur fakat gene de bütün bunların Bassanio'nun yüzünden başına gelmiş olduğunu ona hatırlatmaktan kendisini alamaz: "Bu duruma senin için düştüm diye kederlenme" (IV.ii.262). Buna benzer bir şekilde Tyndarus, "Allah seni korusun" diyen efendisine şöyle cevap verir: "Uğruna bu belâları çektiğim siz efendimi de Allah korusun" (V.IV.1009).

Venedik Taciri ile *Captivi* arasındaki diğer bir benzerlik oyunların sonunda görülür. Masum Antonio ve Tyndarus sadece ölümden kurtulmakla kalmazlar aynı zamanda mükâfatlandırılırlar. Antoni kaybettiğini sandığı servetine fazlasıyla kavuşur ve Tyndarus'un, Hegio'nun küçükken kaçırılmış oğlu olduğu meydana çıkar.

B. Kız Kahraman

Lâtin komedisinde kız kahramanın oyundaki rolü çok pasiftir. Hatta bazen sahnede görünmez bile. Bir delikanlının bir genç kıza aşık olması **bir**

⁶ Bassanio is called "luck and young love personified" in "Moral Theme and Romantic Story", *Casebook Series, The Merchant of Venice*, (London, 1969), p. 139.

Lâtin komedisini başlatmak için yeterli bir durumdur. Kız sadece komik entrikanın başlamasına sebep olur. Genç kızla ilgili önemli diğer bir nokta da evlenmesi konusunda hiç bir söz sahibi olmayışıdır. Şüphesiz Yunan-Roma toplumunda delikanlının da babasının kendisi için seçmiş olduğu kıza itirazı hakkı yoktu; fakat Lâtin komedisinde genç çok defa karısını kendisi seçmeğe çalışır. Kızın babası kızını hemen her zaman uygun bulduğu bir şekilde evlendirmeğe hazırdır. Kızın kendisi için seçilmiş olan delikanlıyı sevip sevmediği bahis konusu olmaz. Kızın, isteklerine karşı gösterilen bu kayıtsızlığa önem vermediğini düşünmeğe yazar bizi adeta zorlar. Zaten bazen kız kendisi için seçilmiş olan delikanlıya aşıktır. Romalı babanın kızı üzerindeki bu büyük hakimiyeti bize, ölmüş olduğu halde kızının evlenmesini büyük ölçüde kontrol edebilen Portia'nın babasını hatırlatır. Portia sevdiği adamla evlenirken dahi babasının vasiyetine uygun bir evlenme yapmaktadır.

C. Köle ya da Uşak

Delikanlının sevdiği kıza kavuşmasında oynadığı rolden ötürü Lâtin komedisinde çok önemli bir yeri olan köle bu yerini Rönesans komedisinde kaybetmeğe başlar ve aşık delikanlının arkadaşları çok defa kölenin bu fonksiyonunu üstlerine alırlar. Bu değişikliğin bir örneğini *Venedik Taciri* oyununda buluruz. Burada Antonio, Portia ile evlenmesi için Bassanio'ya her türlü yardımı yaptığı gibi Lorenzo Jessica'yı kaçırmada arkadaşlarının iş birliğine güvenir. Nitekim Lorenzo onlara bundan ötürü o kadar müteşekkirdir ki "evlenmek üzere kız kaçırmak" istedikleri zaman arkadaşlarına yardım edeceğini söylemek zorunda hisseder (II.vi.23).

Venedik Taciri'nde Lâtin komedisindeki kölenin etkisini az da olsa hissedebiliriz. Launcelot, efendisi Shylock'tan memnun değildir ve ondan ayrılmak istemektedir. Fakat bu hususta kolayca karar veremez, efendisini terketmek istediği için vicdanı onu rahatsız etmektedir. Bu bize garip gelir, çünkü Hristiyan bir toplumda bir Hristiyan uşağın Yahudi efendisinden bırakılmaktan niçin korktuğunu, bu hususta niçin vicdan azabı çektiğini bilemeyiz. Fakat eğer Shakespeare Launcelot'un karakterini tasarlarlarken Lâtin komedilerindeki kölelerin etkisi altında kalmışsa Launcelot'un gösterdiği kararsızlığın sebebini anlamamız kolaylaşır. Yunan ya da Lâtin kölesi efendisinin malıydı ve bu yüzden ne kadar kötü muamele görürse görsün onunla kalmak zorundaydı.⁷ (Tabii bu durumu tam bir tiyatro açısından ele alırsak görürüz ki Launcelot'un tereddütleri komiktir, çünkü efendisini terketmek isteyişinin sebebi Shylock'un şeytan olduğu düşüncesidir. Bu düşüncenin, ilerde ele alınacak olan önemli bir yönü vardır).

Kurnazlığı ve her derde çare bulabilmesi gibi özelliklerinin yanısıra Lâtin kölesi yemeğe, içmeğe ve uyumağa fazlasıyla düşkündür ki bu husus-

7 J. W. Draper says "a master may take legal action against a servant who left without just cause" in "Shakespeare's Rustic Servants", *Stratford to Dogberry*, (Pittsburg).

lar onu daha da komik gösterir. Shylock Launcelot'ta bu düşkünlüklerin bulunduğunu iddia edince Launcelot ile Lâtin kölesi arasında bir benzerlik daha kurulmuş olur: "Serserinin iyi bir yüreği var ama obur mu obur. Faydalı işlerde salyangoz kadar yavaş. Gündüz uykusunu yaban kedilerinden daha fazla seviyor" (II.v.44-6).

Launcelot ile Lâtin kölesi arasında bir başka benzerlik daha bulunur. İhtiyar efendisinin muhalefetine rağmen köle aşk macerasında genç efendisine yardımcı olmaktadır. Launcelot da bir dereceye kadar aynı şeyi yapar, fakat bu işin öneminin Lâtin komedilerindeki kadar büyük olmayışı sadece uşağın Rönesans komedisindeki fonksiyonunun azalmış olduğuna işarettir. Launcelot Jessica ile Lorenzo'nun birlikte kaçmalarında rol oynar. Bu tabii Lâtin komedilerinde bulduğumuz durumun tersidir, yani burada yardım edilen şahıs delikanlı değil de genç kızdır. Fakat Rönesans komedisinde genç kızın rol ve fonksiyonunun gelişip önem kazandığını, hatta çok defa delikanlının arka plana itildiğini hatırdan çıkarmamalıyız. Şimdi genç kız kıyafetini değiştirerek dahi olsa sokağa çıkabilir, hatta sevdiği adamı dünyanın uzak yerlerine kadar takip edebilir. Ayrıca Shylock'un, uşağı ve gençler tarafından aldatılması onu, çok defa gençlerin istedikleri şekilde hareket etmelerine karşı olan Lâtin komedilerindeki baba tipine de yaklaştırır.

D. Parazit

Yunan ve hatta Roma toplumlarında ve dolayısıyla komedilerinde belirli bir fonksiyonu olan parazitin Rönesans toplumunda yeri yoktu. Bu yüzden parazit Rönesans komedisinde görüldüğü zaman ya bulunduğu oyunun realitesi içinde ikna edici olmaktan uzak bir tiptir ya da kurnazlığı ve başkalarının saflığı sayesinde geçinen ve o çağların hayatında sık sık rastlanan bir şahıs olmuştur. *Venedik Taciri*'nde çağın realitesine uymayan cinsten bir parazitin dahi bulunduğunu iddia etmek istemiyoruz, fakat oyundaki bazı şahıslar Lâtin parazitinin bazı özelliklerine sahiptirler. Gerçek bir parazitin devamlı bir işi ya da parası olmamalıdır. Eğlenceyi, yemeği, içmeği sevmelidir ve tabii kendisine bakacak birini bulmalıdır. Bassanio için Antoni'nun parazitidir demek muhakkak ki zordur fakat Antonio ve Bassanio'nun arkadaşları arasında böyle bir tiplerle karşılaşmamız mümkündür. Görünüşe göre bu gençlerin devamlı bir işi yoktur ve arkadaşlarıyla gülp eğlenecek bol vakitleri vardır. Tabii onları zengin ve bu bakımdan çok zamanları olan, sosyal mevkileri bakımından Antonio ve Bassanio ayarında kimselere olarak düşünebiliriz. Fakat bu fikir, onların dostları Antonio'ya paraya en büyük ihtiyaç duyduğu bir anda yardım edemeyişleri gerçeği karşısında doğru görünmez. Salerio ve Salanio Antonio'nun bütün gemilerinin kazaya uğradığını bilirler ve bizzat Shylock'un ağzından, Antonio kendisine olan borcu vaktinde ödemezse anlaşmalarına uyarak onun etinden yarım kilo keseceğini duyarlar (III.i.). Şu nokta özellikle önem taşır

ki tam bu sırada Antonio'nun uşağı gelerek Salerio ve Solanio'ya efendisinin onlarla görüşmek istediğini bildirir. İçinde bulunduğu bu güç durumdan kendisini kurtarmak amacıyla Antonio'nun onlardan borç para isteyeceğini düşünürüz. Antonio ile iki arkadaşının konuşmaları sahnede gösterilmediği gibi sonradan bu konuşmaya herhangi bir atıfta da bulunulmaz. Fakat Antonio'nun iki arkadaşından para almadığı muhakkaktır. Diğer yönden Antonio, bu çok sıkışık ve tehlikeli durumda arkadaşlarının kendisine yardımdan kaçındığını söylemediği içindir ki Antonio ve Bassanio'nun arkadaşlarından hiç birinin paralı kimse olmadığını kabul etmek zorunda kalırız ve onlara bir çeşit parazit gözüyle bakabiliriz.

Venedik Taciri'nde parazit olarak görülebilen diğer bir şahıs da Gratiano'dur. Bu şahsın devamlı bir işi olmayışı ve Bassanio nereye giderse onun da oraya gittiği gerçeğinin yanında Gratiano Lâtin parazitlerinin en önemli bir özelliğine, yani insanları eğlendirebilme yeteneğine sahiptir. Bassanio arkadaşının bu işi ne kadar iyi yaptığını bildiğinden Belmont'ta uyandırması gereken olumlu intibaları Gratiano'nun bozmasından korkar ve ona Portia'ya evlenme teklif ettiği sıralarda dilini tutmasını söyler. Ancak Belmont'a hareketinden önce vereceği bir veda partisinde istediği kadar neş'eli hareket etmesi hususunda ona izin verir (II.ii.). Lâtin parazitinin özellikle bir yemek davetinde bütün yeteneklerini ortaya döktüğünü biliyoruz. S. Burchardt Gratiano için "saray soytarısı" tabirini kullanır.⁸ Böyle bir ifade Lâtin komedisinde parazit fonksiyonunun Rönesans komedisinde soytarının fonksiyonuna yakın olduğunu bize tekrar hatırlatır.

E. Palavracı Asker

Klâsik komedinin en önde gelen şahıslarından biri palavracı askerdir ki bu şahıs sekiz Lâtin komedisinde görülür. Palavracı askerin kaynağı dramın başlarına kadar gider ve ölüp hayata dönen tanrının rakibinde ve Yunan Eski Komedisindeki kahramanın rakibinde, yani bir çeşit yabancı ve sahtekâr olan "alazon" tipinde görülür. Alazon övünmeyi sever, hakkı olmayan şeyler üzerinde hak iddia eder ve sonunda alay edilerek uzaklaştırılır. İskender'in uzak ülkelerde yaptığı savaşlarda çarpışmış olan çağdaş askerlerden bazı realist özellikler de alan palavracı askerin realist ve dramatik gelişmesi Lâtin komedisinde de sürer ve sonra çeşitli yollardan Rönesans komedisine geçer. Şimdi onun fonksiyonu Yunan ve Lâtin komedisindeki fonksiyonu kadar önemli değildir. Buna sebep olarak artık savaşlarda silâh ve tekniğin kişisel kahramanlıktan daha mühim olmağa başladığını gösterebiliriz. Gene de palavracı asker hiç bir zaman dramdan bütün bütün kaybolmaz; eski ve tecrübeli asker, parazit, saraylı olarak karşımıza çıktığı gibi dramdaki gerçek askere bazı özelliklerini, bilhassa kahramanlığı ve geçmişteki büyük askerî başarılarıyla övünme huyunu verir.

8 "The Gentle Bond", *Casebook Series, The Merchant of Venice*, (London, 1969), p. 218.

Venedik Taciri'nde Fas Hükümdarı palavracı askerinin bazı önemli özelliklerini kendisinde toplar görünmektedir. Renginin esmer olduğunu çünkü güneşin komşusu ve (eğer "near bred" kelimelerini "yakın akraba" olarak alırsak) yakın akrabası olduğunu söyler (II.i.). Bu, tanrılarla olan ilişkilerinden ve tabiat üstü vasıflarından övünerek söz eden Lâtin palavracı askerinden iddialarına benzer. Meselâ Plautus'un *Miles Gloriosus* adlı oyununda Pyrgopolynices Venüs'ün torunu ve hemen hemen Jüpiter'le yaşıt olduğunu, çocuklarının 800 yıl yaşadığını söyler (IV.vi.).

Gene renginden söz ederken Fas Hükümdarı kanının herhangi bir kuzeyleyince kadar kırmızı olduğunu söyler ki bu bir cesaret alâmetidir. Hükümdar görünüşünün cesur kimseleri ürküttüğünü fakat ülkesinin kızlarının bundan hoşlandığı ilâve eder. Onun sözlerini ciddiye almamız gerekir, çünkü bu iddialarında samimi olduğu şüphesizdir; fakat gene de kullandığı söz ve ifadeler, sadece askerlik yönünden büyük başarıları ve tabiat üstü özellikleriyle değil aynı zamanda dünyanın her yerinde kadınların kalbini çalmakla övünen Lâtin palavracı askerine has söz ve ifadelerdir.

Palası üzerine yemin eden Fas Hükümdarı bize harp tanrısı ya da tanrıçası üzerine yemin eden Lâtin palavracı askerini hatırlatır. Meselâ Plautus'un *Bacchides* adlı eserinde Cleomachus Bellona ve Mars üzerine yemin eder (IV.viii.). Fas Hükümdarı, Sultan Süleyman'ın ordusundaki başarılarından da söz eder. Çağın büyük hükümdarlarından bu şekilde bahsetmek de bazen gerçek bir kirala hizmet etmekte olan ya da hayalî bir kirala yaptığı hizmetlerle övünen Lâtin palavracı askerine has bir özelliktir. Meselâ *Miles Gloriosus*'ta Pyrgopolynices Kral Selecus için asker toplamaktadır (I.i.). Terentius'un *Eunuchus*'unda Thraso, adını vermediği bir kralla olan samimi ilişkileriyle övünür (III.i.).

Fas Hükümdarı, "ana ayıdan süt emen yavruları alıp götüreceğim" ve "aslan av ararken onunla alay edecek" kadar cesur olduğunu iddia eder. Gene Portia'nın sevgisini kazanabilmek için onun bütün bunları yapmağa hazır olduğuna inanırız. Buna rağmen bu türlü sözler bize Lâtin palavracı askerinin hayvanlarla yaptığı mübalâğa dolu mücadelelerin bir yankısı gibi gelir. Meselâ Plautus'un *Curculio*'sundaki Therapontigonus'un mühründe "bir fili kılıcıyla ikiye bölen zırlı bir savaşçı" görülür (III.i.). *Miles Gloriosus*'ta Pyrgopolynices bir filin ön bacağına bir yumrukta kırabileceğini iddia eder (I.i.).

Lâtin palavracı askeri bazen kendisi ve harp ilâhı Mars arasında savaşçılık özellikleri bakımından benzerlikler bulur. Meselâ Plautus'un *Truculentus* adlı oyununda Stratophantes (II.iv.) buna iyi bir örnektir. *Eunuchus*'ta, Thraso ise yarı tanrı Herkül'ün kendisi gibi aşık olmuş olduğunu hatırlatır (V.vii.). Fas Hükümdarı da kendisini Herkül'e benzeterek nasıl o kölesiyle zar oynarken kaybedebilirse kendisinin de kapalı üç kutudan, içinde Portia'nın resmini bulunanı seçmesinde başarısızlığa uğramasının mümkün olduğunu hatırlatır.

Fas Hükümdarının altın kutuyu seçmesi (ve bu yüzden Portia ile evlenme şansını kaybetmesi) onun sathî dünya görüşünün bir sonucu olmakla beraber aynı zamanda klâsik ya da Rönesans palavracı askerini daima bekleyen, istediği kadını elde edememe akıbetine ayrı bir örnek olur.

Lâtin palavracı askeri hemen daima oyundaki erkek kahramanın sevgilisi ya da nişanlısı olan bir kadının peşindedir. Bir yabancı olan Fas Hükümdarı da aynı amaçla ortaya çıkar ve başarısızlığa uğrar. Başarısızlığı doğrudan doğruya üç kutudan içinde Portia'nın resmini olanı bulamayışına bağlanabilir fakat o gittikten sonra Portia'nın söylediği sözler Fas Hükümdarının Venedik toplumunda nasıl karşılandığına iyi bir örnek verir: "Bundan iyi kurtulduk. Perdeleri çekin, haydi. Onun rengindekiler beni hep böyle seçsinler" (II.vii.78-9).

F. Cimri

Lâtin komedisi ve *Venedik Taciri* arasındaki ilişkileri ve benzerlikleri bu şekilde tesbit etmeğe çalıştıktan sonra şimdi Shylock'u ele alıp onun Lâtin komedisindeki muhtemel kaynaklarını araştırabiliriz. Mamafih Shylock'un içinde bulunduğu durumları ve sahip olduğu özelliklerini, onun bir prototipi olduğunu iddia edeceğimiz Lâtin esircisinininkilerle karşılaştırmadan önce Shylock'un diğer bir tiplerle, yani cimri ihtiyar tipleriyle de bazı müşterek özelliklere sahip olduğunu görmeden geçemeyiz.

Parası ve malı üzerindeki aşırı dikkati yüzünden Shylock'u hasis bir kimse olarak görenler bulunabilir. Bununla beraber hasislik onun karakterinde önde gelen bir yer tutmaz ve ön plâna çıkar görüldüğü zaman da bunu yabancı ve hatta düşman bir toplumda yaşamak zorunda olan bir şahısta gayet tabii bulacağımız bir ihtiyatlı hareket etme kaygısına bağlayabiliriz. Gene de Shylock ile Lâtin komedisindeki tek gerçek cimri, yani Plautus'un *Aulularia* oyunundaki Euclio arasında en aşağı iki benzerlik buluruz. Euclio'nun toprağa gömmüş olduğu bir çömlek altını ve genç bir kızı vardır. Batıl itikatlara inandığı için sol tarafında bir kuzgunun ötmesini definesinin tehlikede olduğunu bildiren bir işaret olarak kabul eder (IV.iii.) ve çömleğini yerinden çıkarıp başka bir yere gömer (IV.iv.). Lyconides'in kölesi Strobilus buna şahit olur ve altın dolu çömleği alıp götürür. Euclio bütün servetini kaybettiğini anladığı zaman (IV.ix.), kızı Jessica'nın parasıyla birlikte kaçtığını öğrenen Shylock gibi yanıp yakılır. Fakat bu Euclio'nun başına gelen tek felâket değildir, kızı Lyconides ile karı-koca hayatı yaşamaktadır. Ancak Lyconides Lorenzo'nun aksine dürüst bir delikanlıdır; sadece kızla evlenmek istemekle kalmaz, kölesinin onun için yaptığı hırsızlıktan habersizdir. Euclio Lyconides'ten şüphelenip de onu en kıymetli varlığını çalmakla itham ettiği zaman Lyconides onun kızını kastettiğini sanır ve onunla yaşamakta olduğunu itiraf eder. Euclio o zaman kaderden iki darbe yemiş olduğunu, hem kızının iffetinin hem de parasının kaybolmuş

olduğunu öğrenir. Sonunda altınları gene Euclio'ya ide edilir ve genç sevgililer evlenirler.

G. Esirci

Lâtin komedisindeki belli başlı şahıslardan biri esircidir. Birçok oyunda görünür, komik olduğu kadar trajik özelliklere sahiptir ve Lâtin komedisindeki en önemli komik unsur olan entrikada önemli bir rol oynar. Şimdi karakter ve aksiyon bakımından Shylock ve Lâtin esircisi arasındaki benzerliklere kısaca göz gezdirelim.

Esircinin entrikada pasif bir rolü vardır, çünkü daima entrika onu hedef alır. Elinde bulunan kızlardan birine erkek kahraman aşıktır ve parası olmadığı için onu satın almaktan acizdir. Genç aşık bu yüzden kurnaz kölesinin, arkadaşlarının ve kölesinin arkadaşlarının yardımıyla kızı esirciden kurtarmağa çalışır. Terentius'un iki oyununda bu durumu buluruz. *Phormio*'da esirci Dorio, Phaedria'nın sevdiği Pamphila adlı kızın sahibidir. *Adelphi*'de esircinin elinde Aeschinus'un kardeşi tarafından sevilen bir kız bulunmaktadır. Yukarda söylendiği gibi Aeschinus, esirci Sannio'nun evine zorla girerek, onu döverek ve ayrıca ona hakaret ederek kızı kardeşi için kaçıtır. Plautus'un oyunlarında da esirci bu örneklerle benzeyen bir durumda görülür. *Curculio*'da (I.i.) Phaedromus, esirci Cappadox'un evinde bulunan sevgilisini bir gece ziyaret ederken yanında meş'ale taşıyan köleler vardır. Bu görünüş bize *Venedik Taciri*'nde maskeli arkadaşlarıyla bir gece Jessica'yı kaçırmaya gelen Lorenzo'yu hatırlatır. Sonra kız bir hileyle Cappadox'un elinden alınır. Esirci kızı elinden kaçırdıktan başka para kaybına da uğrar, çünkü bu esir kızın aslında hür bir Atinâ'nın kızı olmadığına dair iddiaya girmiştir. Bu oyunda da esirci hakaretle karşılaşır.

Esirciye sık sık hakaret edilir. *Persa* oyununda bu vuku bulduğu zaman (III.iii.) esirci Dordalus'un aynı şekilde davranması ve hakarete hakaretle karşılık vereceğini söylemesi bize, gördüğü kötü muameleye intikam almakla cevap vermeğe çalışan Shylock'u hatırlatır. Bu oyunda bir esir kızı sevgilisine satmış olan Dordalus'a karşı bir komplö hazırlamaktadır. (Dordalus da, Launcelot ayrıldığı zaman Shylock'un söylediği gibi beslemek zorunda olduğu bir kimsenin evinden gitmesinden ötürü memnun görünmektedir). Kurnaz köle Toxilus, Dordalus'un dikkatini ona karşı kurmakta olduğu komplodan uzaklaştırmak için onu iltifat ve övgüye boğar. Kölenin niyeti esirciye hür bir Atinâ'lı kız satarak onun başını derde sokmaktır (IV.iii.). Dordalus yanlış bir iş yapıp mahkemeye gitmekten çekindiği için kızı satın almakta tereddüt ederse de kolayca para kazanacağı düşüncesi ihtiyatını yener, kızı alır ve gerçekten hemen başı derde girer. Sadece kız için ödediği parayı kaybettiğini zannederken kızın babası çıkar gelir ve Dordalus'u mahkemeye sürükler. Sonunda esirci hem davayı kaybeder hem de parasını verip almış olduğu kızı elinden kaçıtır.

Poenulus'ta Agorastocles, esirci Lycus'un sahibi olduğu bir kıza aşıktır. Agorastocles' in kölesi Milphio Lycus'a bir oyun oynamağa hazırlanmaktadır. Genç efendisine sadece sevdiği kıızı değil esircinin kendisini ve bütün malını mülkünü dahi vadeder. Milphio esircinin kölesi Syncerastus'tan Lycus'un elindeki iki kızın hür bir ailenin çocukları olduğunu öğrenir (IV. ii.). (Syncerastus Lâtin komedisinde efendisine bu şekilde ihanet eden tek köledir ve bu yüzden Launcelot ile onun arasında bir benzerlik vardır). Sonunda kızların babası esirciden çift para cezası ister (V.vi.). Bu arada Lycus hem para hem de moral bakımından kötü bir duruma düşmüş ve artık kadere boyun eğmiştir. O kadar ki ölmeğe dahi hazır olduğunu söyler. Kaybedecek bir şeyi kalmamış olması onu büyük bir kırgınlık içine atmıştır. Bu kırgınlık bize *Venedik Taciri*'nde mahkeme sahnesinin sonunda her şeyini kaybetme durumunda olan Shylock'un sözlerini hatırlatır:

Hayır, hayatımı ve her şeyimi alın, hayatımı dahi bağışlamayın.
Evimi ayakta tutan desteği alırsanız evimi elimden alıyorsunuz demektir. Hayatımı devam ettiren vasıtaları elimden alınca hayatımı almış oluyorsunuz.

IV.İ.371 -4

Ancak *Poenulus*'ta kızların babası Lycus'a karşı merhametli davranır ve Venediklilerin Shylock'a yaptıkları gibi cezayı sonuna kadar götürmez. Gene de Lycus Agorastocles'e bir miktar para verecektir, fakat içinde bulunduğu moral bozukluğu yüzünden bunu hemen o anda ödeyemez ve "sana parayı sonra vereceğim" der (V.vii.I₄I₇). Onun ruh hâli ve sözleri bize gene Shylock'u hatırlatır:

Rica ederim, buradan gitmeme izin veriniz benim. Kendimi iyi hissetmiyorum. Bonoyu arkadan gönderin; imza ederim.

IV.i.392-4

Pseudolus'un başında Callidorus adlı bir delikanlının Ballio isimli bir esircinin elinde bulunan bir kıza aşık olduğunu öğreniriz. Callidorus sevgilisinden bir mektup almıştır ve bu mektubu yazmış olan eli övmekte ve kölesine şöyle söylemektedir: "Ah, zarif bir el tarafından zarif tabletlere yazılmış bu zarif yazıyı niçin takdir etmiyorsun?" (I.i.₂₇-8). Bu övgü, Jessica'dan mektup aldıktan sonra ondan söz eden Lorenzo'nun söylediklerini hatırlatır:

Bunu yazan eli tanıyorum. Gerçekten güzel bir eldir o. Hem de üzerine yazdığı kâğıttan daha da beyaz bir eldir o.

II.iv.12-4

Her iki mektubun muhtevasının benzer olduğunu, yani her iki kızın da aşağı yukarı arzularına karşı olarak alıkonuldukları evden kurtarılmış

arzu ettiklerini hatırlarsak bu iki durum arasındaki benzerlik daha da kuvvet kazanır. Bu arada Ballio genç aşığın babası Simo tarafından uyarılmış ve ona kurnaz köle Pseudolus tarafından bir oyun oynanacağı ihtar edilmiştir. Fakat Ballio zekâsına o kadar güvenmektedir ki adanmayacağı hususunda Simo ile iddiaya girer. Sonunda tabii aldatılır ve hem kızı hem de iddia parasını kaybederek ikili bir zarara uğrar. Shylock da hem Jessica'yı hem de onun beraberinde götürdüğü paraları kaybederek böyle bir zarara girmişti. Oyunun sonunda Pseudolus, Ballio'yu aldatışını arkadaşlarıyla kutlar ve Simo da onlara katılır. Bu sahneyle *Venedik Taciri* sonundaki neş'eli toplantı arasında benzerlik bulabiliriz.

Rudens'te esirci Labrax'ın bindiği gemi batmış ve Labrax kendisine ait olan iki kızdan ayrılmıştır. Kızlar Venüs tapınağına sığınır ve Labrax'a dönmek istemezler. Labrax onları zorla almağa teşebbüs ettiği zaman da kölelerden dayak yer. Kölelerin sahibi Daemones, o yerde geçerli olan ve Labrax'ın esir kızlarını geri almasını önleyeceği anlaşılan bir kanundan söz eder (III.iv.). Labrax gerçekten zorla mahkemeye götürülür ve orada kızlarından birisi elinden alınır (V.i.). Sonunda Daemones ile yaptığı bir anlaşmaya göre diğer kız üzerindeki haklarından da vazgeçer. Burada da esirci mahkemede davasını kaybetmiştir. Buna sebep o memlekete has garip bir kanundur. Labrax'ın böylece hem kızları hem de parası elinden alınır.

Gerek Shylock gerekse Lâtin komedilerindeki esircilere yöneltilen bir itham dinsizliktir. Her iki durumda da bu itham gerçeğe uygun görünür. Shylock Hristiyanlar içinde bir Yahudidir ve insanlar samimi olarak onun bu yüzden cehennemlik olduğuna inanırlar. Jessica bile evlerinin "bir cehennem" olduğu fikrindedir (II.iii.2). Daha önce söylendiği gibi Lâtin komedilerinde esirci çeşitli hakaretlere maruz kalır ve bu hakaretlerin arasında onun tanrılara karşı gerekli saygıyı göstermeyişi ithamının bulunması tabiidir. Çok defa esircilerin kendileri dahi tanrılara olan inançlarında bir eksiklik olduğunu itiraf ederler; özellikle kâr kaygıları dinî ödev ve zorunluluklarla çatışma halindeyse. *Adelphi'de Sannio* için "şu dinsizliğin ta kendisi" (II.ii.266) denir. *Curculio'da* Cappadox hasta olup tıp tanrısı Aesculapius'un yardımını dilemektedir. Esirci rüyasında Aesculapius'un yanına gelmek istemediğini görür ve aşçısı onun bu rüyasını, diğer tanrıların da Cappadox'u terkedecekleri şeklinde tabir eder (II.ii.). *Poenulus'ta*. Lycus, Venüs için kurban kesmiş fakat ondan arzularının kabul edileceğine dair bir işaret alamamıştır (II.i.). Bunun üzerine hiddetlenip Venüs'ü ona ait olan kurban etinden mahrum bırakmağa karar verir. *Pseudolus'ta*. Ballio, kâr bahis konusu olduğu zaman Jüpiter'den dahi kurban etini esirgeyeceğini itiraf eder (I.iii.). *Rudens*'te Labrax dinsizlikle itham edilir (III.iii.). Bir rahibeyi bile boğmaktan çekinmeyeceği söylenir ki Venüs tapınağına sığınmış olan iki esir kızı geri almak için neredeyse bu işi yapar (II.vii.). Oyunun sonunda, elini Venüs sunağına koyarak etmiş olduğu yeminden geri döner.

Çoğu eleştirmecilere göre Shylock davasını haksız bir şekilde, bir ke-lime oyunu yüzünden kaybetmiştir ve böylece kızı ve parasından başka üçüncü bir kayıba daha uğramıştır. Mahkemenin kararına göre, sadece Antonio'ya vermiş olduğu parayı kaybetmekle kalmaz, malının bir kısmı ceza olarak devlete geçer. Böylece iki defada çift zarara maruz kalır. Lâ-tin komedilerindeki esirciler delikanlı ve onun kurnaz kölesiyle anlaşmazlık halinde buldukları zaman haklı olduklarını bilirler ve bazen buna güve-nerek kendi arzularıyla mahkemeye giderler. Ellerinde olduğu takdirde mahkemeye gitmemeği tercih ettikleri zamanlar da vardır. Her iki durumda da muhakkak davalarını kaybederler. Shylock gibi iki katlı bir kayba maruz kalırlar, kızı ve paralarını kaybederler. Bununla ilgili olarak *Adelphi*'de önce hakkını elde etmek için mahkemeye gitmek istediği halde sonra fikrini değiştiren Sannioyu hatırlıyabiliriz (II.ii.). *Persa*'da Dordalus, sonunda mahkemeye gitme korkusuyla harp esiri olduğu iddia edilen bir kızı bütün sorumluluğu kendisine ait olacak şekilde satın alma hususunda tereddüt-lüdür (IV.İİİ.).

Gerek Shylock'un gerek Lâtin esircisinin haksız muamele gördüğüne şüpheli yoktur ve her ikisi de bu yüzden şikâyet eder. Shylock borç olarak vermiş olduğu parayı dahi geri alamayacağını öğrendiği zaman şaşkınlığa düşer: "Ama paramı dahi alamıyacak mıyım?" (IV.i.³³⁹). Bu bize, *Adelphi*'de esir kız için ödemiş olduğu parayı geri alamayan Sannio'yu hatırlatır: "Aman tanrım, bir zavallı ödemiş olduğu parayı dahi alıp almayacağı hususunda şüphede mi kalacak?" (II.ii.242-3).

Shylock karşılaştığı haksızlıklardan şikâyet eder ve Yahudilerin Hris-tiyanlardan farklı olmadığını söyler. Mahkemede Venedik devletinin tanı-yıp koruduğu haklarına güvenerek Düke karşı direnir. Bu durum gene Sannio'nun, önünde herkesin eşit olduğu kanunların geçerli bulunduğu Atina şehrinde oturduğu ve hür bir vatandaş olarak herkese eşit olduğu hakkındaki sözlerini hatırlatır (II.i.).

Antonio ve Bassânio ile yemeğe gitmeden önce Shylock'un içine kötü şeyler doğmaktadır. Bir gece önce rüyasında para torbalarını görmüştür ve evini bırakmayı hiç istememektedir (II.v.18). Lâtin komedilerindeki esircilerin de başlarına felâket gelmeden önce bunu hatırlatan içe doğmalar ya da işaretlerle karşılaştıkları olur. *Persa*'da Dordalus, çok ucuz olduğu için harp esiri sandığı bir kızı satın almağa razı olur ve fala göre o günün kendisi için kârlı olacağını öğrenmiş olduğunu söyler (IV.vi.). Tabii yanıl-maktadır ve bu yüzden ağır bir kayba maruz kalır. Bu olaya, daima kay-betmeğe mahkûm bir adama kaderin oynadığı bir oyun olarak bakabiliriz. İçe doğma ya da ters çıkan bir fal fikri bir tanrı ya da tanrıça için kesilen kurbanın beklenen şekilde sonuç vermediği durumla ve kötü bir rüya görül-mesiyle birleştirilebilir. Bununla beraber *Rudens*'te böyle bir rüya gören kimse esirci değil fakat Daemones'tir. Bu rüya esircinin bir kayba uğrayacağını gösterir ki bu kayıp da iki esir kızdır (III.i.).

Lâtin komedilerindeki esirciler Shylock gibi sadece hakaretle karşılaşmakla kalmazlar, aynı zamanda belirli bir hakaret sık sık onlara yöneltilir ki bu herkesin onlara gidip kendilerini asmalarını söylemeleridir. Bazen de esirci fazla baskıya maruz kaldığı zaman kendini asmağı düşünür. *Persa*'da Paegnium adlı bir köle Dordalus'a kendisini asması öğüdünü verir (V.i.). *Poenulus*'ta Lycus tuzağa düştüğü zaman tek çıkar yol olarak kendisini asmağı iki defa aklından geçirir (III.v.). Görünüşe göre bu fikirde olan sadece kendisi değildir, çünkü sonra tekrar sahnede görüldüğü zaman arkadaşlarının dahi kendisi asmasından başka bir tavsiyede bulunamadıklarını bildirir (V.vi.). *Rudens*'te esirci Labrax'ın düşmanı olan Plesidippus dört defa onun asılması gerektiğini söyler (III.iii. ve III.vi.).

Lâtin komedisinde Tasladığımız bu zalimce davranışın Shylock'a karşı da gösterildiğini görürüz. Launcelot, Shylock'a hediye getiren babasına, "Ona hediye vermek mi? Ona yağlı bir kement ver" der (II.ii.₉₇-8). Shylock mahkemede davasını kaybettikten ve Portia ona Dükten merhamet dilemesine söylediği zaman Gratiano atılır:

Kendini asmana izin vermelerini dile. Ama bütün malın devlete geçtiğine göre kendine bir ip alacak dahi paran kalmamıştır. Bunun için senin asılmanın masrafını devletin vermesi gerekecek.
IV.i.361-4

Portia bu defa Antonio'ya Shylock için nasıl bir merhamet gösterebileceğini sorduğu zaman Gratiano gene söze karışır: "Bedava bir kement. Allah aşkına başka bir şeye razı olma" (IV.i.₃₇₅). Bu asma fikri sadece sözden ibaret değildir, Roma toplumunda esircilere karşı takınılan, Lâtin komedilerinde karşılaşılan bir tutumu ve daha da kuvvetli bir şekilde Shakespeare'in seyircilerinin bir Yahudi tefeciye karşı olan tutumlarının canlı bir ifadesidir.

. Dramda iki şahıs arasındaki benzerlikler karakter ve aksiyonun dışına çıkıp bunların çevresindeki şahıslara da uzanabilir. Shylock'un uşağı ile bir ya da iki esircinin köleleri için de bu geçerlidir. Launcelot sonunda Shylock'a hizmet etmekten vazgeçer. Bunu hatırlatacak bir şekilde *Poenulus*'taki esircinin kölesi Syncerastus efendisinin mesleğinden, yaptığı işlerden ve evinin atmosferinden şikâyet eder (IV.ii.). Tabii kölenin efendisinin kaçması söz konusu değildir fakat bir esircinin evi yerine taş ocağında ya da değirmende çalışmağı tercih ettiğini söyler. Aynı sahnede köle efendisinin "bütün kurbanlarına rağmen Venüs bayramında tanrıçadan olumlu bir işaret alamadığını, halbuki fahişelerin daha ilk kurbanlarıyla bekledileri işareti bulduklarını" söylerken Syncerastus da Launcelot gibi efendisinin dinsiz yönü üzerinde durmuş olur.

Gobbo'nun, oğlunun efendisine hediye getirişine benzer bir durumu *Pseudolus*'ta buluruz. Esirci Ballio doğum yıldönümü için sade emrinde çalışan fahişelerden değil kölelerinden de hediye beklemektedir.

Sonuç

Yukarıda verilen benzerliklere dayanarak Shakespeare'in doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, bilerek veya bilmeyerek Lâtin komedisinden etkilenmiş olduğunu göstermiş olduğumuzu umarız. Shakespeare'in bütün komedileri arasında *Venedik Taciri*'nin, özellikle *Yanlışlıklar Komedyası* ya da *Hırçın kız*'a nisbetle Lâtin komedisinden en az etkilenmiş eserleri arasında olması bu Lâtin etkisinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir. *Venedik Taciri*'ndeki şahısların da bu etkilerden uzak kalmalarına imkân yoktu. Bu incelememizin esas konusu olan Shylock'ta da Orta Çağlar ya da Elizabeth Çağı edebiyatındaki Yahudi karakterinden farklı bir kişilik buluruz. Lâtin komedisinde Shylock için örnek teşkil edebilecek bir Yahudi bulunmadığı halde onu etkileyen ve Shakespeare'in oyunundaki hale getiren başka bir tipte, yani esirciyle karşılaşıyoruz. Bu tipin, içinde bulunduğu komedilerde ifa edeceği belirli bir rolü olan komik bir şahıs olduğu muhakkaktır. Bu şahsın, amaç, aksiyon ve oynadığı rol bakımından Shylock'la arasında benzerlikler bulunur ve bunlar Shylock'un da her şeyden önce bir komedideki komik bir şahıs olduğunu ileri süren son eleştirmecilerin fikirlerini destekler mahiyettedir.

Şimdiye kadar anlattıklarımızı şöyle derleyip toplayabiliriz: Shylock ve Lâtin esircisi birçok özellikleri paylaşırlar. Her ikisi de mütehakkimdir, kazancı severler, kendilerini kuvvetli ve emniyette hissettikleri zaman avantajlı durumlarından faydalanmak isterler. Ya dinsizdirler ya da dinsizlikle itham edilirler. Onların küçük görülen mesleklerinden yararlanma hususunda hiç tereddüdü olmayan kimselerden, hatta zarara girip zor bir duruma düştükleri zaman bile kötü muamele görürler. Herkes onların asılmasını diler. Mahkemeye gittikleri zaman haklı görünmelerine rağmen davalarını kaybederler. Özellikle kız (ya da kızlar) şeklinde, kayıp üstüne kayba uğrarlar. Mesleklerinin kötü yönlerinin farkındadırlar fakat bunları değiştiremezler, onun yerine mesleklerini kendilerine avantaj sağlayacak şekilde kullanmağa çalışırlar. Bu da onların kendilerini emniyette hissetmeyişlerinde doğar. İçinde buldukları düşman toplumda yapabildikleri tek şey para kazanıp onun sayesinde bir çeşit kudret sahibi olmaktır. Karşılaştıkları kötü muameleden şikâyet ve devlet içinde kanun tarafından kabul edilmiş olan durumlarına güvenerek kendilerine hakaret edenlerle eşit haklara sahip olduklarını iddia ederler. Bazen onlara fenalık etmek isteyenlerin iltifatına hedef olurlar. Bazen, yakın bir zamanda uğrayacakları bir kaybı gösteren bir rüya görürler ya da kötü veya aldatıcı bir işaretle karşılaşırlar.

Genellikle her komedinin amacı bir delikanlıyla bir genç kızın evlenmesi ya da bazen Lâtin komedisinde olduğu gibi bir delikanlının hoşlandığı bir fahişeyle beraber yaşaması olduğundan genç kızı ya da fahişeyi elinde tutan esircinin, aşıkların yolunda engel teşkil etmesi yüzünden saf

dışı edilmesi gerekir. Dolaylı bir şekilde olsa bile Shylock Bassanio ile Portia'nın düşmanı bulduktan başka Jessica ile Lorenzo'nun evlenmesine mani olma durumundadır. Bu yüzden onun da Lâtin komedisindeki esirci gibi aldatılması gerekir. Shylock hiç bir Lâtin esircisinin yapmadığı bir şekilde, arkadaşlarıyla birlikte aşkı, dostluğu, cömertliği ve iyi yaşamağı temsil eden bir adamın hayatını tehdit etmektedir. Buna göre komedinin atmosferinin fazla zarar görmemesi için onun bu kimseler tarafından aldatılıp alt edilmesi gereklidir. Fakat Shakespeare'in çağının dinî inançlarına göre Shylock için halâ ümit vardır, çünkü zorla Hristiyan yapıldığı zaman sadece Venediklilerin arasına kabul edilme fırsatını elde etmekle kalmaz ayrıca cennete gitme imkânına da sahip olur. Böylece genç Venediklilerin cömertliği Shylock'u da içine alır ve netice itibariyle hiç bir Lâtin esircisinin karşılaşmadığı iyi bir muameleyle karşılaşacağı müjdesi ortaya çıkar. Shakespeare Shylock'u, Plautus ve Terentius'un esircilerini işlediğinden daha insanî bir şekilde canlandırmış dahi olsa Yahudi tefecisinin rolü ve kaderiyle Lâtin komedisindeki prototipinin (yani esircinin) rolü ve kaderi arasındaki önemli benzerlikler gene de ortada durmaktadır.